

پیکر گردانی (متامورفسیس) در افسانه‌های ایرانی

دانشیار به مضامین و نمادهای پر کاربرد در افسانه‌های ایرانی

بنفشه رسولیان بروجردی

دکتر آسیه ذبیح‌نیا عمران

حوض نقاشی

۱۳۹۴

سرشناسه: رسولیان بروجنی، بنفشه، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور: پیکرگردانی (متممورفیس) در افسانه‌های ایرانی / مولفان بنفشه
رسولیان بروجنی، آسیه ذبیح‌نیا عمران.
مشخصات نشر: اصفهان: حوض نقاشی ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری: ۳۱۶ ص
شابک: 978-600-7533-45-1

وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: عنوان دیگر: پیکرگردانی در افسانه‌های ایرانی.
یادداشت: عنوان دیگر: شخصیت در ادبیات کودک و نوجوان.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۵۷- [۲۶۲].
عنوان دیگر: پیکرگردانی در افسانه‌های ایرانی.
عنوان دیگر: شخصیت در ادبیات کودک و نوجوان.
موضوع: افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی
موضوع: افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی -- ساختار
موضوع: افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی -- ادبیات کودکان و نوجوانان
شناسه افزوده: ذبیح‌نیا عمران، آسیه، ۱۳۴۸ -
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۴/۵ پ ۲۹۰ GR
رده‌بندی دیویی: ۳۹۸/۲۰۹۵۵
شماره کتابخانه ملی: ۳۶۶۷۱۱۸

حوض نقاشی

پیکرگردانی (متممورفیس) در افسانه‌های ایرانی

نویسنده: بنفشه رسولیان بروجنی - آسیه ذبیح‌نیا عمران

چاپخانه و صحافی: پارسا
صفحه‌آرایی: حامد شاه‌مرادی
طرح جلد: مجتبی عصیانی
نوبت چاپ: اول ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰
قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۵۳۳-۴۵-۱
ISBN: 978-600-7533-45-1

«کلیه‌ی حقوق محفوظ است.»

۱۵	مقدمه
۱۹	فصل اول / فرهنگ عامه
۲۳	فرهنگ عامه / فیلکولر
۲۷	اهمیت و نقش فرهنگ مردم
۲۹	جایگاه و تأثیر فرهنگ مردم و ادبیات عامیانه در زندگی ایرانیان
۳۲	بنیان گذاران پژوهش در «فرهنگ مردم» ایران
۳۵	زندگی مادی عوام
۳۵	زندگی معنوی

۳۹	فصل دوم / افسانه و انواع آن
۴۱	افسانه ها
۴۷	معانی متعدد افسانه
۴۸	ویژگی افسانه ها
۵۰	افسانه در ایران
۵۲	دگرگونی افسانه ها در ایران
۵۴	کاربرد افسانه
۵۶	دسته بندی افسانه ها
۵۶	افسانه های عامیانه
۵۸	افسانه تکرار پذیر
۵۹	افسانه های حیوانات سخنگو
۶۱	افسانه های جادویی یا افسانه های کهن
۶۱	افسانه های فکاهی

۶۲	افسانه‌های حماسی
۶۵	افسانه دینی - حماسی
۶۵	افسانه دفاع از دین
۶۶	افسانه دینی شگفتی و معجزه
۶۶	افسانه فره ایزدی
۶۶	افسانه‌های فلسفی و دینی
۶۸	اوستا قدیمی‌ترین سند ادبیات شفاهی
۶۹	افسانه آفرینش
۷۰	افسانه آزمون درست کاری و پاکی
۷۰	افسانه‌های عاشقانه
۷۰	افسانه مناسبت
۷۱	افسانه عالتی
۷۱	افسانه زرتشتی
۷۲	افسانه رقابتی
۷۲	افسانه شخصیتی
۷۲	افسانه‌ی زنجیره‌ای
۷۳	افسانه پریانی یا روانشناخت
۷۳	افسانه جبرانی
۷۳	افسانه‌ی معیشتی
۷۴	افسانه‌های ملی «مکتوب»
۷۶	افسانه‌های جدید
۷۸	افسانه و مضمون‌های کلی آن
۷۹	مضامین آشکار در افسانه‌های ایرانی
۷۹	دوگانگی
۷۹	تقدیر گرایی
۸۰	تخیل و خیال پردازی
۸۱	خوشبینی
۸۱	درخواست‌های نامتعارف
۸۱	نذر کردن فرزند
۸۲	عاشق شدن و حالات آن
۸۳	پیوند میان بشر و گیاه

۸۳	روابط بین انسان و حیوان
۸۴	سفر کردن
۸۴	ورد و جملات جادویی
۸۵	پوشش‌های عجیب و راز گونه
۸۶	دورافتادن پدر از پسر
۸۶	ازدواج با چیزهای عجیب
۸۶	نداشتن فرزند
۸۷	پند خریدن
۸۸	تولدهای غیر متعارف
۸۸	بهره دادن پرنده
۸۹	زند کردن مردگان
۹۰	قربانی کردن
۹۰	بینایی و دریافت آن
۹۱	ثروتمندی و نعمت بی‌وال
۹۲	خواب دیدن و خواب خراب
۹۲	آتش زدن پریا مو
۹۳	تصادف
۹۳	رابطه میان زن و شوهر
۹۳	حدیث به جای افسانه
۹۴	شانس
۹۴	قهرمانان و دیوها
۹۵	موقعیت استیصال
۹۵	الگوی رفت و برگشت
۹۶	مجازات و پاداش
۹۷	ظلم نامادری
۹۷	وصیت پدر
۹۸	شخصیت در افسانه‌های ایرانی
۹۸	پادشاه
۹۹	شاهزاده
۹۹	چوپان
۱۰۰	قاضی

۱۰۰	کچل
۱۰۲	کچلک
۱۰۲	کا کاسیاه
۱۰۳	درویش
۱۰۳	خارکن
۱۰۳	وزیر
۱۰۴	ابوعلی سینا
۱۰۴	حاتم
۱۰۵	حضرت سلیمان
۱۰۵	خضر نبی
۱۰۶	پیر مرد دانا
۱۰۶	مرغاب
۱۰۶	دیوانه
۱۰۷	قهرمان ناقص خلق
۱۰۷	کوسه
۱۰۸	رقیب
۱۰۸	قهرمان دانا
۱۱۰	زنان در افسانه‌های ایرانی
۱۱۰	نامادری
۱۱۱	شاهزاده خانم
۱۱۱	کنیز ک سیاه (دده سیاه)
۱۱۲	پیرزن (عجوزه)
۱۱۲	ناخواهری
۱۱۳	خواهران
۱۱۳	خاله
۱۱۴	دیو دختر
۱۱۴	عمه
۱۱۴	ماه پیشانی
۱۱۵	زنان حيله گر (وندان مونث)
۱۱۶	موجودات ماورایی در افسانه‌های ایرانی
۱۱۷	انگزه مینو (اهریمن)

۱۱۸	دیو خشم
۱۱۹	دیو خواب
۱۲۱	غول
۱۲۲	پریان
۱۲۲	نسناس
۱۲۳	جن
۱۲۳	آل
۱۲۴	سیمرغ
۱۲۶	ازدا
۱۲۶	مهرخ امن
۱۲۷	سرغ معادت «هما»
۱۲۷	اسب از و اسب باد
۱۲۸	فرشته
۱۲۹	بررسی و تحلیل «ناده» در افسانه‌های ایرانی
۱۳۰	آب
۱۳۲	غذا
۱۳۲	باغ
۱۳۳	مار
۱۳۴	گل و درخت
۱۳۴	قوچ سفید، قوچ سیاه
۱۳۵	چاه
۱۳۵	چین و ماچین
۱۳۶	کبوتران سخنگو
۱۳۶	شیشه‌ی عمر دیو
۱۳۷	دوراهی
۱۳۸	نخ ریسی
۱۳۸	قالیچه‌ی پرنده، عصا، انگشت، نگین
۱۳۸	ازدواج
۱۴۰	سنگ صبور
۱۴۱	سیب جادویی
	اعداد در افسانه‌ها ۱۴۲

۱۴۲	عدد هفت
۱۴۳	عدد چهل
۱۴۴	عدد سه
۱۴۵	افسانه در برابر اسطوره

۱۴۹ فصل سوم/ پیکرگردانی و تعاریف آن

۱۵۱	پیکرگردانی چیست؟
۱۵۳	ویژگی‌های پیکرگردانی
۱۵۴	آرزوهای انسانی در پیکرگردانی
۱۵۵	انواع پیکرگردانی در افسانه‌ها
۱۵۶	پیکرگردانی در افسانه‌های ایرانی
۱۵۷	قد تم نام‌انا
۱۵۹	در عرصه‌های مذهب
۱۶۱	پیکرگردانی می‌باشد در باورهای دینی
۱۶۲	روایتی از حضرت علی (ع) در کتاب نصایح
۱۶۳	داستان سلیمان و صخره‌ریزی
۱۶۴	داستان قابیل و خون برادر
۱۶۵	داستان ابراهیم (ع)
۱۶۵	داستان حضرت موسی (ع)
۱۶۶	بوزینه شدن قومی از بنی اسرائیل
۱۶۷	حضرت عیسی (ع) و شبیه او
۱۶۷	هاروت و ماروت
۱۶۸	برصیصای راهب
۱۶۹	خداوند بزرگترین فرمانده پیکرگردانی
۱۷۱	پیکرگردانی در باورهای عامیانه
۱۷۴	پیکرگردانی در ادبیات

۱۷۷ فصل چهارم/ بررسی و تحلیل پیکرگردانی

۱۷۷	در افسانه‌های ایرانی
۱۷۹	مجموعه‌ی نوزده جلدی فرهنگ افسانه‌های مردم ایران
۱۸۰	نمونه‌ی افسانه‌های پیکرگردانی

۱۸۰	پرنده آبی
۱۸۳	پادشاه و درویش
۱۸۴	زنگی و زرنگی
۱۸۶	سیب گریان، انار خندان
۱۸۸	سبز قبا
۱۹۰	چوپان
۱۹۲	دختر نوح
۱۹۲	فیروز
۱۹۴	خون، برف
۱۹۷	پیکار کن
۱۹۹	خواجه بوعلی
۲۰۱	پیر بزنگی و سوزنه شیر
۲۰۲	پسر ماهی شیر
۲۰۵	حاتم طایی
۲۰۷	پینه دوز وزن دیرانه
۲۰۹	جمیل و جمیله
۲۰۹	خلاصه افسانه
۲۱۱	پیرزن و نخود
۲۱۱	خلاصه افسانه
۲۱۲	شاهرخ و نارپری
۲۱۲	خلاصه افسانه
۲۱۵	پیکرگردانی و تحلیل روانشناختی آن در افسانه‌ها
۲۱۵	انزو اطللی
۲۱۶	بازتاب غریزه
۲۱۶	اشتراکات با موجودات دیگر
۲۱۷	میل به جاودانگی
۲۱۸	آفرینش
۲۱۹	تشویق یا تنبیه
۲۱۹	ادامه حیات
۲۲۰	کیفر اعمال

- ۲۲۰ قدرت زنان (ویرانگر، سازنده)
- ۲۲۱ حقه بازی و فریبکاری
- ۲۲۱ عشق عنصری قدرتمند
- ۲۲۲ قهرمان سازی
- ۲۲۳ استحاله‌ی انسان به حیوان
- ۲۲۷ استحاله‌ی انسان به جمادات
- ۲۲۸ استحاله‌ی انسان به گیاه (فسخ یا گذر روح به نباتات)
- ۲۳۱ استحاله‌ی انسان به موجودات ماورایی
- ۲۳۲ استحاله‌ی انسان به انسان
- ۲۳۳ استحاله‌ی انسان به طبیعت
- ۲۳۴ استحاله‌ی انسان به حیوان
- ۲۳۵ استحاله‌ی حیوان به جمادات
- ۲۳۶ استحاله‌ی انسان به گیاه
- ۲۳۷ استحاله‌ی حیوان به موجودات ماورایی
- ۲۳۷ استحاله‌ی حیوان به حیوان
- ۲۳۸ استحاله‌ی موجودات ماورایی به انسان
- ۲۳۹ استحاله‌ی موجودات ماورایی به حیوان
- ۲۴۰ استحاله‌ی جمادات به انسان
- ۲۴۱ استحاله‌ی جمادات به موجودات ماورایی
- ۲۴۲ استحاله‌ی جمادات به جمادات
- ۲۴۳ استحاله‌ی گیاه به انسان
- ۲۴۳ استحاله‌ی گیاه به حیوان
- ۲۴۴ استحاله‌ی طبیعت به موجودات ماورایی
- ۲۴۵ استحاله‌ی طبیعت به حیوان
- ۲۴۷ جداول مربوط به انواع پیکر گردانی در ۱۹۲ افسانه ایرانی

فصل پنجم/ بررسی و معرفی مجموعه‌های فراهم آمده از ادبیات عامه برای کودکان

۲۹۹	افسانه در جهان باستان
۳۰۰	افسانه‌های ازوپ
۳۰۰	هزارویک شب
۳۰۱	کلیله و دمنه
۳۰۱	خالق قصه‌های پریان (شارل پرو)
۳۰۲	برادران گریم (یاکوب و ویلهلم)
۳۰۲	پند افسانه‌های جدید (هانس کریستین آندرسن)
۳۰۳	گردآورندگان غیرایرانی
۳۰۴	پال، بول ساتن
۳۰۶	اولریش، اولریش
۳۰۷	شین تاگهارا
۳۰۸	گردآورندگان ایرانی
۳۰۸	دکتر محمدجعفر مجوری
۳۰۹	سید ابوالقاسم انجوی میرازی
۳۰۹	ابوالفضل مهتدی صبحی
۳۱۰	علی اشرف درویشیان

پرسیدم این طرح رنیل آخر چه صورت دارد؟
گفت: ای عاقل! این همه رنیل است که اگر بدانند،
این همه طامات بی اصل باشد.
(سهروردی، ۱۳۷۲: ۲۳)

آنچه مسلم است این است که ایران زمین گاهواره‌ی تمدن
بشریست. سرزمین کهن و پهناور ایران را یرباز همچون پلی
تمدن‌های باختری و خاوری را به یکدیگر پیوند داده و به سبب
همین جایگاه جغرافیایی، نه تنها مرکز بارزگانی بزرگ جاذبه داد
و ستد فرهنگها و تمدن‌های گوناگون نیز بوده است.
فرهنگ مردم ایران زمین بازتابی گسترده از اختلاط نمازها،
و اعتقادات و باورهای است که در مسیر این کنش و واکنش به
وجود آمده‌اند رشد کرده‌اند و صادر شده‌اند. عواطف، باورها و
به طور کلی روح زندگی گذشتگان را در این گستره می‌توان باز
شناخت.

ویژگی دیگر فرهنگ مردم آن است که تاروزگار معاصر جاریست و گذشته را به اکنون پیوند می‌دهد. فرهنگ مردم ساخته‌ی توده‌ی مردم است و بازتاب روشنی است از اندیشه‌ها و سنت‌های مردمی که نیروی فرهنگ سازی روشمند نداشته‌اند.

ادبیات شفاهی که جزیی از این پیکره‌ی تنومند است سرایندگان و پدید آورندگان ناشناسی دارد که از دودمانی به دودمان دیگر و از سرزمینی به سرزمین دیگر کوچ کرده است.

کهن‌ترین سند برای شناخت ادبیات شفاهی کتاب اوستا است. این کتاب برای شناخت فرهنگ ایرانی با ارزش‌ترین سند به شمار می‌آید. گروهی از پژوهشگران بر این باورند که کتاب اوستا ریخت نوشتاری ادبیات و فرهنگ شفاهی ایرانیان است. (محمدی، ۱۳۸۴: ۱۱)

در درازای سده‌ها سرودهای باستانی که درستایش ایزدان و پهلوانان سروده می‌شد و اساطیرهای عامیانه که روایت‌های شفاهی برآمده از سینه‌ی مردم بودند، مانند آثار دیگر فرهنگ مردم سینه به سینه و از نسلی به نسل دیگر رسیده می‌شد.

افسانه سرایان افسانه هایشان را در قالب بدیع و رنگارنگ بر مردم عرضه می‌کردند. افسانه‌ها از هماهنگی با ساخت و بهترین ریخت بیان داستانی برخوردار بودند و به لایه‌های تخیلی، رمزی و تمثیلی، قهرمانی، دینی و اخلاقی می‌پرداختند. این افسانه‌ها که در اصل دارای لایه‌های بسیار متنوع از مضمون، اندیشه، آمال و بینش‌های بشری بودند آینه‌ی تمام‌نمای اعتقادات مردمی است که در گذر زمان نیز هویت خود را نباخته‌اند.

در این پژوهش سعی شده است به روایت بخشی عمده ولی ناگفته از این افسانه‌ها پرداخته شود. بخش عمده و مهمی که علی‌رغم حضور دائم و همه جانبه اش در این قسمت از ادبیات شفاهی

مورد غفلت قرار گرفته، مبحث پیکرگردانی است.

وقوع امور خارق العاده در افسانه‌ها و قصه‌های عامیانه ایران زمین امری بسیار رایج و اساسی است که از دیرباز برای ذهن انسان جاذبه و لطفی خاص داشته است و هنوز نیز در فیلم‌ها و داستان‌های تخیلی معاصره انحاء مختلف نمود پیدا می‌کند.

شگفت‌زایی‌های قهرمانان و ضدقهرمانان برای شنوندگان چه در اعصار گذشته و چه در حال حاضر بسیار تامل برانگیز و پرجاذبه است. بدین معنا که دیدن و یا شنیدن درباره‌ی کسانی که ناگهان در گرن می‌شوند و از حالتی به حالتی دیگر تغییر می‌کنند چنان با حس کنایه‌ی بشر آمیخته است که جزء لاینفک افسانه‌ها و قصه‌ها، عامه‌ای و حتی فیلم‌های تخیلی به شمار می‌آید.

انسان در این شکافت‌های شگفت‌انگیز، خود به لحظه‌های خلقت جهان افتد و می‌کند و شاهد آفرینش انسان و حیوانات و گیاهان و حتی فرشتگان را نزدان و اهریمنان، از آب و آتش و خاک و باد و غیره می‌شود که گرچه می‌توان با سهل‌انگاری همه‌ی این امور را زاینده‌ی تخیل و اوهام دانست و به سادگی از آن‌ها گذشت، اما حقیقت ماجرا برای انسان هوش‌مند و تفکرآمیز و درخور اندیشیدن است.

فی الحال در حوزه‌ی اساطیر تنی چند از محققان برجسته‌ی کشور و قدم‌هایی در راستای موضوع پیکرگردانی برداشته‌اند. از جمله کتاب پیکرگردانی در اساطیر به کوشش دکتر منصور دست‌گیر فسایی. اما در حیطه‌ی افسانه‌ها، پژوهشی مستقل و سزاوار انجام نشده است. امید است که این پژوهش با بضاعت اندکش بتواند قدمی هرچند کوچک در این مسیر بردارد و چراغی هرچند کم‌سو باشد فراراه آنان که با اعتقاد به صلابت ادبیات شفاهی ایران زمین

می‌خواهند قدم‌های محکم‌تر و بزرگ‌تری در این راه بردارند.
در این مجال سعی بر این است که با نگاهی نو به افسانه‌های
عامیانه‌ی ایرانی بخشهای مهم و ارزشمند این پیکره مورد بررسی
و نقد قرار گیرد.

امید است که این پژوهش با بضاعت اندکش بتواند قدمی
هرچند کوچک در این مسیر بردارد و چراغی هرچند کم سو باشد
فرا راه آنان که با اعتقاد به صلابت ادبیات شفاهی ایران زمین
می‌خواهند قدم‌های محکم‌تر و بزرگ‌تری در این راه بردارند.

www.ketab.ir